

JAROSLAV MEZNÍK

VÝVOJ A SYSTÉM STAVOVSKÉ REPREZENTACE V ČESKÝCH ZEMÍCH V POZDNÍM STŘEDOVĚKU¹

Zabývat se stavovskými reprezentacemi, jejich vznikem a vývojem ve středověku, není hledání a poznávání mrtvé minulosti. Nelze přehlížet souvislost mezi středověkým stavovským státem a moderní parlamentní demokracií. Tato souvislost není dána jen tím, že v některých evropských zemích lze dějiny parlamentarismu sledovat v přímé návaznosti na středověká stavovská shromáždění. Stejně důležitá je skutečnost, že se ve stavovských sněmech některých zemí, zvláště v reprezentaci měst a někde i nižší šlechty, prosadil zastupitelský princip, tedy princip, jehož neexistence výrazně přispěla k úpadku antických demokracií.

Úkolem tohoto příspěvku není zabývat se těmito širšími souvislostmi. Pokuším se popsat a charakterizovat systém stavovských reprezentací v Čechách a na Moravě v pozdním středověku. Moje práce byla usnadněna tím, že v posledních letech byla vývoji stavovství a stavovských reprezentací v českých zemích věnována značná pozornost. Mohu navázat zvláště na práce Winfrieda Eberharda, Stanislava Russockého a Františka Šmahela,² takže se nemusím zabývat jednotlivými fakty a mohu se zaměřit na základní problémy.

1.

Přeměny společnosti ve 12. a 13. století vedly i v českých zemích k vytvoření stavů, tedy skupin obyvatelstva, které se řídily vlastním právem. Privilegia, která

¹ Příspěvek, který zde předkládám, jsem přednesl roku 1992 na sjezdu německých historiků (Historikertag) v Hannoveru v sekci, která se pod vedením prof. W. Eberharda zabývala stavovskými reprezentacemi ve východněstřední Evropě. Referáty z této sekce měly být v Německu publikovány, dosud k tomu nedošlo. Rád jsem tedy přijal nabídku, abych příspěvek otiskl v SPFFBU. Příspěvek jsem mírně upravil a doplnil, snad mi bude odpuštěno, že v textu, který byl určen pro mezinárodní fórum, uvádím i některá fakta a některé souvislosti u nás běžně známé.

² W. E b e r h a r d , *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478–1530*, München–Wien 1981; S. R u s s o c k ý , *Protoparlamentarismus Czech do początku XV wieku*, Warszawa 1973; F. Š m a h e l , *Obrysy českého stavovství od konce 14. století do počátku 16. století*, ČČH 90, 1992, s. 16–87.

byla těmto stavům nebo jejich jednotlivým skupinám udělena, způsobila, že se příslušníci těchto stavů stali do jisté míry nezávislí na panovnické moci. I když nebyl zpochybňován monarchistický princip, přece jen tato skutečnost přivedila novou situaci a potřebu nově regulovat vztah mezi panovníkem a jeho poddanými. Jedním z řešení této situace bylo vytvoření stabilních stavovských reprezentací, které získaly podstatný podíl na správě a zákonodárství států.

Stavovská monarchie přitom není automatickým následkem vzniku stavů. O stavovské monarchii lze mluvit až tehdy, když o důležitých otázkách týkajících se daného území spolurozhodují příslušníci jednotlivých stavů nebo jejich reprezentanti, a to na zasedáních stavovských shromáždění – sněmů; tyto sněmy musely mít – abychom mohli mluvit o stavovské monarchii – dosti přesně vymezené kompetence, stabilní složení a musely být trvalou součástí politického systému. Je samozřejmé, že téměř v každé zemi měly stavovské reprezentace svou prehistorii. Proto právem – v souvislosti s vývojem v českých zemích – mluví Ferdinand Seibt o dualismu v mocenské struktuře již od raného středověku a Stanisław Russocki o protoparlamentarismu.³ Otázka, od kdy vlastně můžeme mluvit o skutečných stavovských reprezentacích a o stavovské monarchii, byla a je předmětem sporů.

V českých zemích je sporným obdobím konec 13., celé 14. a počátek 15. století. Někteří badatelé nepokládali za samozřejmé jen to, že v té době už existovaly stavovské zemské sněmy, ale dokonce uváděli, jak se na zasedáních těchto sněmů hlasovalo.⁴ Znaky pohusitských sněmů se automaticky přenášely do předhusitského období. Přispěla k tomu i skutečnost, že se v té době objevují v pramenech některé termíny (latinské „colloquium“, české „sněm“), které později označovaly sněmy, i když ve 14. století většinou znamenaly „zemský soud“. Badatele ovlivnila i Bretfeldova kniha z roku 1810, která se často opírá o prameny pochybné hodnoty.⁵ Na přenášení pozdějších historických skutečností do 14. století byly založeny i mylné kombinace pramenných zpráv u novodobých historiků; tak se například už od dob Františka Palackého traduje, že zákoník Karla IV., později nazvaný *Majestas Carolina*, byl roku 1355 odvolán na základě jednání zemského sněmu, ačkoliv v pramenech nemá toto tvrzení žádnou oporu.⁶

Nelze ovšem popírat, že se koncem 13. a ve 14. století scházela v Čechách i na Moravě shromáždění, která mohou do jisté míry připomínat pozdější zemské sněmy. Šlo o shromáždění dvojího druhu. Především jsou doložena shromáždění, která se scházela v době, kdy v zemi nebyl všeobecně uznávaný panovník a kdy nejmocnější představitelé země museli situaci řešit sami, tedy bez

³ F. Seibt, *Land und Herrschaft in Böhmen*, *Historische Zeitschrift* 200, 1965, s. 284–315; S. Russocki, *Protoparlamentarizm*.

⁴ F. Čáda, *Povšechné právní dějiny československé od dob nejstarších do doby husitské*, Brno 1947, s. 95–96.

⁵ F. J. v. Bretfeld, *Historische Darstellung sämtlicher von den ältesten Zeiten bis zu Jahre 1627 abgehaltenen böhmischen Landtage I*, Prag 1810.

⁶ K tomu J. Mezník, *Odvolání Majestas Carolina*, in: *In memoriam Josefa Macka (1922–1991)*, usp. M. Polívka a F. Šmahel, Praha 1996, s. 53–63.

krále. Tak tomu bylo po smrti krále Přemysla Otakara II. v letech 1278–1283 a po vymření Přemyslovců v letech 1306–1310, podobná situace byla i v letech 1315–1318, kdy se část pánů bouřila proti králi Janu Lucemburskému. Zvlášť bylo v literatuře zdůrazňováno shromáždění z roku 1282, a to proto, že přítomni byli i zástupci měst.⁷ Šlo však o události mimořádné, které neměly institucionální pokračování, jakmile zase v zemi vládl všeobecně uznávaný panovník. Zajímavé je také složení těchto shromáždění, pokud je můžeme ze stručných zpráv zrekonstruovat. Zdá se, že tato shromáždění byla málo početná a že jejich složení nebylo konstantní. V Čechách tam vždy najdeme nejvýznamnější pány, tedy příslušníky vyšší šlechty, velmi často pražského biskupa, někdy jiné duchovní, dost často nejvýznamnější pražské patricije, někdy i patricije z Kutné Hory. Nešlo o zástupce stavů, ale o shromáždění nejmocnějších a nejvlivnějších osobností země.

Poněkud jiný charakter měla shromáždění, která svolával král. Byla to shromáždění, na nichž účastníci slibovali věrnost novému panovníkovi nebo vyslechli králova nařízení a vyslovovali s nimi souhlas. Rozhodovací moc těchto „sněmů“ byla minimální a nebyla to instituce, která měla jasnou kompetenci a zasedala v pravidelných a častých termínech; Stanislaw Russocki se domnívá, že je panovník svolával jen v případě nezbytnosti.⁸ Nic nemůže malý význam těchto shromáždění ve 14. století ukázat lépe, než četba kronik. Zatímco v 15. století (po husitské revoluci) se o zasedání zemských sněmů dočteme při líčení událostí téměř z každého roku, v kronikách ze 14. století nalezneme zmínky o nich jen zcela výjimečně.

To neznamená, že panovník mohl v českých zemích ve 14. století a počátkem 15. století vládnout bez ohledu na mínění svých privilegovaných poddaných. Zvláště vyšší šlechta (páni, baroni) byla v té době natolik nezávislá a mocná, že se panovník musel snažit v zájmu své vlády o to, aby v ní vzbudil pocit jisté spoluúčasti na vládě. Pokud tak nečinil, mělo to pro jeho vládu velmi nepříznivé následky, jak ukazují události z prvního desetiletí vlády Jana Lucemburského i z doby vlády Václava IV. V některých případech byl panovník na podporu pánů přímo odkázán. Platí to zvláště o schvalování mimořádných zemských daní („berna generalis“), tedy těch daní, na které panovník neměl podle privilegií krále Jana z let 1310–1311 automaticky nárok (jak tomu bylo např. při jeho korunovací a při sňatku jeho dětí). V dosavadní literatuře se dočteme, že tyto mimořádné berně novolovaly sněmv.⁹ I toto tvrzení je založeno jen na analogii s pozdějšími poměry, prameny ze 14. století je nedokládají. Naopak: spisovatel Tomáš ze Štítného výslovně uvádí, že mimořádné berně povolovali páni, tedy pouze příslušníci vyšší šlechty.¹⁰

7 J. K a p r a s (*Právní dějiny země Koruny české, II.1*, Praha 1913, s. 233) tvrdil, že toto shromáždění bylo již skutečným zemským sněmem.

8 S. R u s s o c k i, *Protoparlamentarismus* (viz pozn. 2), s. 23.

9 K. M a l ý, *Počátky českého sněmovnictví*, in: Česká národní rada, sněm českého lidu, usp. V. Vaněček, Praha 1970, s. 86.

10 T o m á š z e Š t í t n ě h o, *Knižky šestery*, in: Výbor z české literatury od počátků až

Lze předpokládat, že ve 14. a na počátku 15. století byly některé záležitosti, které později patřily do kompetence zemských sněmů, v kompetenci přísedících při zemském soudu, tedy fakticky shromáždění reprezentantů předních panských rodů. Usnesení z roku 1380 o tom, že žádný poddaný z Moravy nesmí své bydliště opustit bez propouštěcího listu, vydal panovník (v tomto případě moravský markrabě Jošt) společně s nejvýznamnějšími zemskými hodnostáři a dalšími pány; táž společnost doplněná o olomouckého biskupa uzavřela a pečtila nejstarší moravské landfrýdy – jiní představitelé církevních institucí, příslušníci nižší šlechty a města zde uvedeni nejsou.¹¹ V Čechách vydával v prvních desetiletích 15. století zemský soud usnesení, která jsou pak v dalších dokladech uváděna jako usnesení zemského sněmu.¹²

Zajímavé světlo na vývoj stavovství a stavovských reprezentací vrhají události v Čechách z konce 14. století. Páni, kteří se bouřili proti Václavovi IV., neusilovali o to, aby jako protiváha královské moci působily stavovské sněmy; prosazovali spíše své stálé zastoupení v královské radě. Nešlo tedy o boj za stavovská práva, ale – jak podotkl František Šmahel¹³ – o etapu v zápase vysoké šlechty o podíl na správě země české. Právě z tohoto období jsou ve formulářových sbírkách doložena i pozvání na shromáždění různého charakteru, která starší literatura někdy označovala za sněmy. Ale právě tato pozvání ukazují, že stabilní stavovská reprezentace v Čechách v té době ještě neexistovala; adresáti těchto pozvání jsou různí, někdy jde jen o šlechtice, někdy o představitele měst a klášterů (tedy o instituce podřízené královské komoře), výjimečně o šlechtice i zástupce měst; za skutečně zvláštní lze pokládat pozvání na shromáždění plzeňského kraje, kterého se měli zúčastnit i zástupci poddanských měst.¹⁴

Určité náběhy k vzniku stavovských reprezentací se v předhusitské době neprosadily,¹⁵ vznik stabilních stavovských reprezentací můžeme tedy v českých zemích klást až do období husitské revoluce (v Čechách) nebo po husitské revoluci (na Moravě).

po dobu Husovu (vyd. B. Havránek a J. Hrabák), s. 691.

11 CDM XI, č.197 a 529. K tomu J. Mezník, *Markrabě a páni (K mocenskému dualismu na Moravě v době předhusitské)*, SPFFBU C 42, 1995, s. 39–43. O tom, že nejstarší moravský landfrýd nebyl vydán roku 1388, jak tvrdila dosavadní literatura, ale až roku 1396, V. Silezák o v. *Nejstarší moravská landfrýdní smlouva (Problém datace)*, Brno 1997 (zatím netištěná seminární práce).

12 A. Haas (ed.), *Archiv koruny české 5, Katalog 1387–1437*, Praha 1947, č.146, 163, 164.

13 F. Šmahel, *Obrisy* (viz pozn. 2), s. 162.

14 F. Palacký (ed.), *Ueber Formelbuecher II*, Prag 1847, s. 115–123; pozvání na shromáždění do Plzně, kam byli pozváni „terrigenae, utpote milites et clientes, cives et oppidani, sive ad nos sive ad barones regni pertinent“, viz s. 118. Srov. též J. Mezník, *Český zemský sněm za Václava IV.*, in: *Husitství – renesance – reformace*, Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela I, usp. J. Pánek, M. Polívka a N. Rejchrtová, Praha 1994, s. 201–211.

15 Také v Polsku se ve 14. století prosadila jen vyšší šlechta – viz H. Samsonowicz, *Problem stanów w Polsce średniowiecznej*, Przegląd historyczny LXXX, 1989, s. 748.

2.

Ferdinand Seibt nazval husitskou revoluci revolucí stavovskou.¹⁶ I když stavovská monarchie nebyla součástí programů většiny husitských stran, je nepochybné, že vytvoření silné a stabilní stavovské reprezentace v českých zemích bylo jedním z hlavních výsledků husitské revoluce. Prosazení a podobu stavovské reprezentace ovlivnila husitská revoluce dvojím způsobem.

Především tím, že výrazně přispěla k oslabení královské moci (platí téze, že stavovská monarchie vznikla v českých zemích z krize panovnické moci). Moc českého krále či moravského markraběte byla uvnitř jeho zemí ve 14. století značná. Rozsáhlá oblast jeho vlastního panování – „dominium speciale“ – se však během husitských válek do značné míry rozpadla. (Nutno dodat, že na Moravě došlo k tomuto rozpadu zčásti již dříve, za vlády markraběte Jošta.) Panovnické hrady s příslušnými majetky byly rozděny nebo zastaveny, totéž platí o majetcích klášterů, které podléhaly panovnickému dozoru. Vztah měst k panovníkovi se uvolnil. Stejně výrazný byl úpadek panovnických příjmů: odpadla většina příjmů z panovnických i z církevních majetků, zastaveny byly i jiné druhy příjmů (příjmy z cel, rychet apod.). Při klesající hodnotě mince poklesl i reálný příjem z fixně určených dávek z měst; dolování stříbra – kdysi jeden z hlavních zdrojů královských příjmů – bylo v úpadku. Panovník byl tedy na své privilegované poddané odkázán mocensky i finančně. Vzniklo mocenské vákuum, které mohly zaplnit stavovské reprezentace.

Utvoření těchto reprezentací souviselo v Čechách přímo s revolučním děním. Stav – včetně stavu rytířského a městského – si zde vydobily během husitských válek postavení, které nebylo možné zvrátit. Přitom vývoj zemských sněmů v husitském období nebyl jednoduchý. Nelze zapomínat na to, že takzvané sněmy z husitského období v Čechách byly většinou ve skutečnosti sjezdy jedné z válčících stran.¹⁷ Ale již na konci revolučního období se začalo složením českého zemského sněmu v té podobě, v jaké potom působil až do třicetileté války: vyřazeno bylo duchovenstvo, samostatné zastoupení mělo rytířstvo a rovnocenné postavení zaujali i zástupci královských měst. Toto složení měl již takzvaný svatojánský sněm z roku 1434, který se sešel po porážce radikálních husitských sil u Lipan.¹⁸

Poněkud jiný byl vývoj na Moravě.¹⁹ Mocenskou hegemonii si zde udržel panský stav – na Moravě byla značná část pánů nakloněna husitství a tak měli

¹⁶ F. Seibt, *Die hussitische Revolution*, in: F. Seibt, *Hussitenstudien*, München 1987, s. 96.

¹⁷ Tak F. Šmahel, *Obrysy* (viz pozn. 2), s. 370. O husitských sněmech psali I. Hlaváček, *Husitské sněmy*, *Studie historické* 4, 1956, s. 71–109; J. Kejř, *Sněmy husitské doby*, in: Česká národní rada, *sněm českého lidu*, vyd. V. Vaněček, Praha 1970, s. 92–102; Týž, *Zur Entstehung des städtischen Standes im hussitischen Böhmen*, in: *Städte und Ständestaat*, vyd. B. Töpfer, Berlin 1980, s. 195–213.

¹⁸ F. Šmahel, *Obrysy*, s. 178; Týž, *Husitská revoluce III*, Praha 1993, s. 296–297.

¹⁹ *Moravské landfrýdy z let 1421, 1434 a 1440* vydány v AČ X, Praha 1890, s. 246–258. O vývoji na Moravě během husitské revoluce J. Válek a, *Dějiny Moravy I., Středověká Morava*, Brno 1991, s. 115–145. K počtu královských měst na Moravě v té době F. Hoffmann, *Moravská města po husitské revoluci*, in: Jihlava a basilejská kompaktáta,

páni i v rámci husitské strany vedoucí postavení. Na rozdíl od vývoje v Čechách, kde zaniklo biskupství v Litomyšli a de facto i arcibiskupství pražské, se olomoucké biskupství udrželo a husitské války přežila také většina klášterů. Duchovní stav tedy ze stavovské reprezentace vyřazen být nemohl. Nižší šlechta na Moravě nezažila tak strmý mocenský vzestup jako v Čechách, i když se i na Moravě za válek prosadili a zbohatli někteří její příslušníci. Královská (markraběcí) města byla na Moravě již na počátku husitské revoluce málo početná: bylo jich tam jen devět až jedenáct. Nejdůležitější z nich byla po celou dobu husitských válek pevnou oporou vlády Zikmunda Lucemburského a Albrechta Habsburského. Tato největší města zůstala přitom většinou německá. Jejich postavení bylo tedy odlišné od postavení měst v Čechách.

Za těchto okolností se podoba zemské reprezentace utvářela na Moravě pozvolným vývojem, a to tím způsobem, že páni k sobě postupně přibírali příslušníky či představitele dalších stavů. K landfrýdu z roku 1421, který znamenal dočasnou kapitulaci většiny moravské husitské šlechty před králem Zikmundem, přivěsili své pečeti spolu s králem a olomouckým biskupem jen páni. Příslušníci nižší šlechty se objevují za markrabětem, olomouckým biskupem a pány v landfrýdu z roku 1434. V definitivní podobě se moravská stavovská reprezentace sešla teprve roku 1440, kdy ve výčtu účastníků sněmu, kteří se dohodli na dalším landfrýdu, jsou uvedeni reprezentanti duchovenstva v čele s olomouckým biskupem, páni, příslušníci nižší šlechty a zástupci osmi královských (markraběcích) měst. Konečná podoba moravského zemského sněmu přitom asi nesouvisela jen s mocenskými poměry v zemi. Působil zde nepochybně příklad Čech a také sousedního Rakouska. Jistou úlohu sehrál asi také realismus moravských pánů, kteří ve snaze zdržet v zemi mír a vědomi si své síly neváhali ani v tomto případě ani později při sporech s jinými stavy přistupovat na rozumné kompromisy.

K vzniku stavovských reprezentací v Čechách a na Moravě ještě dvě poznámky. V těchto zemích lze počítat s jistou návazností na přehusitská shromáždění a (zvláště na Moravě) také na předhusitská shromáždění pánů – přísedících zemských desk. Ani v Čechách ani na Moravě však sněmy nemohly vzniknout rozšiřováním královské rady, a to prostě proto, že v rozhodujícím období v českých zemích žádné královské rady nepůsobily.²⁰ Zajímavější je skutečnost druhá. I když se stavovské reprezentace v českých zemích vytvořily definitivně jako následek husitské revoluce, nelze říci, že by v rámci západní Evropy představovaly revoluční novotu. V mnoha evropských zemích získaly sta-

Jihlava 1992, s. 106. Hoffmann napočítal pro léta 1413–1417 jedenáct měst, z nich jsou však poněkud nejisté Pohořelice a Jemnice, i když jsou tato města uváděna v jihlavských a znojenských městských knihách v seznamech markraběcích měst (viz R. Nový, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526 (Katalog)*, Praha 1963, s. 87, 196). Osm měst se uvádí v textu landfrýdu z roku 1440.

²⁰ Souvislost mezi vznikem zemských sněmů v Čechách a královskou radou předpokládal S. Russocki, *The Parliamentary Systems in 15th-Century Europe*, in: Poland at the 14th International Congress of Historical Sciences in San Francisco, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 11.

vovské reprezentace mocenské postavení již dříve. Revoluční nebylo ani složení českých a moravských zemských sněmů – snad s výjimkou vyřazení duchovního stavu v Čechách. Byly země, kde zastoupení stavů na sněmech bylo širší. Tak např. na zemských sněmech v Tyrolsku, Dánsku a Švédsku zasedali i zástupci selských obcí.²¹

3.

Můžeme přistoupit ke srovnání stavovských reprezentací v českých zemích a okolních státech, tedy v Rakousku, Polsku a v Uhrách. Otto Hintze rozdělil v dnes již klasické studii stavovské reprezentace do dvou základních skupin: jednu z nich tvoří model anglický, tedy stavovské reprezentace o dvou komorách, druhou model francouzský – jeden sněm složený z několika (nejčastěji tři) kurií. Polsko, Uhry a Čechy zařadil Hintze do skupiny první, Rakousko do skupiny druhé.²² Pokud jde o Čechy, lze říci, že se Hintze zmýlil. Existence systému kurií u stavovských reprezentací je v českých zemích mimo jakoukoliv pochybnost. Někteří badatelé soudili, že v Čechách existovala kombinace obou systémů a za horní komoru pokládali královskou radu.²³ Ani s tímto pojetím nelze souhlasit. Je pravda, že královská rada získala v 15. století některá práva na úkor panovníka a že tedy byla jistou protivahou královské moci.²⁴ Je také pravda, že ve vztahu k panovníkovi vystupovala královská rada jako reprezentant stavů. Jenže mezi českou královskou radou a anglickou horní sněmovnou existovaly zcela zásadní rozdíly. Členy sněmovny lordů v Anglii byli prvorození příslušníci panských rodů a církevní hodnostáři, členy královské rady v Čechách nejvyšší zemští úředníci. Na jedné straně šlo tedy o určitou společenskou skupinu, reprezentaci dvou stavů, na druhé straně o držitele dočasných hodností. Členství v anglické sněmovně lordů bylo předem dané, v české královské radě odvozené,²⁵ Užiji poněkud anachronistického srovnání: česká královská rada se podobala spíše vládě než horní komoře parlamentu. Pokud jde o skutečnost, že královská rada vystupovala vůči králi i jako reprezentant stavů, šlo i v tomto případě o funkci odvozenou: byla dána tím, že nejvyšší zemští úředníci přisahali jak králi, tak i stavům.

Systém kurií se ve stavovských reprezentacích prosadil ve všech zemích Koruny české, snad s výjimkou Slezska, kde některá vévodství měla stále vlastní panovnický, lenický českého krále, a proto slezský zemský sněm vznikl jako

21 O Tyrolsku A. Huber – A. Dopsch, *Österreichische Reichsgeschichte*, Prag–Wien–Leipzig 1901², s. 78–79; o Dánsku a Švédsku K. Górkki, *Communitas – Princeps – Corona regni*, Warszawa – Poznaň – Toruň 1976, s. 6.

22 O. Hintze, *Typologie der ständischen Verfassung des Abendlandes*, Historische Zeitschrift 141, 1930, s. 229–248; o Čechách s. 233, 244.

23 S. Russocki, *Parliamentary Systems* (viz pozn.20), s. 7.

24 S. Russocki, *Parliamentary Systems*, s. 10.

25 Na to, že se i polský senát (vzniklý ovšem až na přelomu 15. a 16. století) odlišoval od anglické horní sněmovny, upozornil i S. Russocki, *Parliamentary Systems*, s. 17. Přesto lze podle mého mínění pokládat polský senát za druhou komoru polské stavovské reprezentace, zvláště když v polském sejmu neexistovalo rozdělení do kurií.

útvár značně komplikovaný. V Čechách, jak už bylo naznačeno, byly tři kurie – pánů, rytířů a měst. Na Moravě také tři: pánů, rytířů a třetí společná pro zástupce měst a duchovenstva. (Toto poněkud neobvyklé spojení měst a duchovenstva v jedné kurii mělo na Moravě své specifické příčiny: města a kláštery nebyly příliš mocné, byly stále ještě nazírány jako součást královské komory a v 15. století reprezentovaly – na rozdíl od většiny šlechty – katolický element v zemi.) V Horní Lužici byly jen dvě kurie, šlechtická a městská, v nevelké Dolní Lužici dokonce čtyři – duchovenská, panská, rytířská a městská. V Čechách a na Moravě byl kuriální systém důsledný. Každá kurie měla jeden hlas a většinou se usilovalo o dosažení konsensu. Při sestavování komisí (např. při volbě panovníka) bylo dbáno o to, aby byly složeny – pokud možno paritně – ze zástupců všech kurií. Toto jisté rovnostářství neměnilo ovšem nic na skutečnosti, že nejmocnějším stavem zůstali páni.

Hintzeho rozdělení na systém komorový a kuriální poněkud zastírá problém, který je pro charakter i vývoj stavovských reprezentací velmi významný. Jde nejen o účast, ale především o úlohu městského stavu ve stavovské reprezentaci. Tam, kde města v rámci kuriálního systému vytvářela jednu kurii, byl jejich vliv zaručen, a to tak dlouho, pokud byla městská kurie rovnocenná s ostatními kurii. I při dvoukomorovém systému mohla ovšem města ve stavovské reprezentaci zaujímat významné postavení; příkladem může být Anglie, kde vliv měst byl dán jednak tím, že z dolní komory byli vyloučeni lordi i reprezentanti vyššího duchovenstva, jednak tím, že města měla v dolní komoře zaručen určitý počet míst. Horší to bylo tam, kde v obecném sněmu zasedali společně příslušníci všech stavů a jednotlivá města měla de facto stejnou váhu, jako každý jednotlivý šlechtic. V takovém případě města do značné míry vypadla z politické hry a stavovská monarchie byla ve skutečnosti útvarem, který bývá nazýván „šlechtickou oligarchií“ nebo (kupodivu) „šlechtickou demokracií“. To byl do jisté míry případ Uher, kde si však města přece jen určité postavení udržela, a především Polska, kde s výjimkou Gdaňska města na sněmech nehrála téměř žádnou úlohu.

Při vzniku stavovských reprezentací v českých zemích po husitských válkách se tedy z hlediska postavení městského stavu na sněmech vytvořil model, který byl bližší stavovské reprezentaci rakouské, než stavovské reprezentaci uherské a polské. Je zajímavé, že hraniční postavení českých zemí mezi východostřední a západostřední Evropou se projevilo i v dalším osudu městské reprezentace na zemském sněmu v Čechách. Už roku 1479 se vyslovili páni proti účasti měst na sněmech. V té době podporoval města ještě rytířský stav, protože většina měst i většina nižší šlechty byla utrakvistická, zatímco většina pánů byla katolická. Situace se změnila po kutnohorském náboženském smíru z roku 1485. Koncem 15. století se v úsilí o vypuzení měst ze sněmů spojila značná část panského a rytířského stavu.²⁶ Města své postavení na sněmech uhájila až po velmi urput-

²⁶ F. Šmahel, *Obrysy* (jako v pozn.2), s. 184–186. Srov. také I. Martinovský, *Okolnosti vzniku Vladislavského zřízení zemského*, Ústecký sborník historický 1979, s. 103–132; J. Pelant, *České-zemské sněmy v letech 1471–1500*, SAP XXXI, 1981, s. 340–417; J. Tomáš, *Některé problémy ekonomických a mocenských vztahů mezi*

ných sporech; městská kurie na sněmu byla slavnostně potvrzena i takzvanou svatováclavskou smlouvou mezi stavy z roku 1517. Ale o třicet let později Ferdinand I. zlomil samosprávnou moc měst a český zemský sněm se stal doménou šlechty. Podle Obnoveného zřízení zemského z roku 1627 se stala účast měst na sněmech záležitostí více méně symbolickou. Tedy další pokles podílu měst ve stavovské reprezentaci, ovšem v době, kdy v českých zemích ztratily se sílícím absolutismem stavovské reprezentace svůj někdejší význam – na rozdíl od Polska a Uher.

Poněkud složitější je komparace tam, kde se zaměří na lokální stavovská shromáždění. V tomto případě totiž nezáleželo jen na systému stavovské reprezentace, ale také na rozloze země (nebo státu) a na specifickém vývoji. Na Moravě se lokální shromáždění stavovských reprezentací vůbec nevyvinula. V Čechách měly dost velký význam lokální reprezentace stavů po husitských válkách, což souviselo se zápasy jednotlivých politických i náboženských seskupení po smrti císaře Zikmunda. Krajské stavovské sněmy se pak v Čechách udržely až do konce pozdního středověku, ale neměly tak velký význam jako „sejmiki“ v Polsku a komitátní sjezdy v Uhrách. V některých obdobích byli sice na těchto sjezdech voleni i zástupci rytířského stavu pro zasedání zemského sněmu, ale i u tohoto stavu celkově převládal při účasti na zemských sněmech personalistický princip nad principem delegací.

4.

V historickém působení stavovských reprezentací na vývoj polského i uherského státu na straně jedné a českého státu na straně druhé existoval jeden dosti podstatný rozdíl. V Uhrách – jak již bylo řečeno – lokální sněmy v jednotlivých komitátech volily své zástupce na obecné uherské sněmy a tyto obecné sněmy byly významným sjednocujícím prvkem stavovské společnosti celých Uher. V Polsku vedle obecných sněmů („sejm walny“) a vedle již zmíněných sejmiků působily i sněmy provinciální.²⁷ Ale i zde se stal valný sněm jedním z faktorů, které přispěly k překonání partikulárního vědomí, ve 13. a 14. století dosti silného (malopolského, velkopolského, mazovského atd.). V českých zemích tomu bylo jinak. Generální sněmy zemí Koruny české byly svolávány nepravidelně, neměly jasné kompetence a nestaly se ustálenou součástí ústavního zřízení českého státu; byly výstižně přirovnány k mezinárodním kongresům.²⁸ České stavy (tedy stavy země české) považovaly za své právo být vedoucím činitelem v rámci celého českého státu: často samy volily českého krále, moravské stavy vyhlášovaly za své many, ve svém rozhodování postupovaly někdy bez ohledu na stavy jiných zemí náležejících ke Koruně české. Přitom však Čechy, i když

stavy v českých zemích v 15. a 16. století, Folia historica Bohemica 6, 1984, s. 109–136; J. Pešek – B. Zilyskyj, *Městský stav v boji se šlechtou na počátku 16. století*, tamtéž, s. 137–161.

27 K. Burdach, in: *Historia sejmii polskiego I*, Warszawa 1984, s. 10.

28 Tak je kdysi charakterizoval B. Rieger – viz J. Kapras, *Právní dějiny II.1* (jako v pozn. 7), s. 445–446.

byly nepochybně nejvýznamnější součástí zemí Koruny české, tvořily svou rozlohou i počtem obyvatel necelou polovinu tohoto státu. Je tedy pochopitelné, že zvláště Morava se zmíněnému postoji českých stavů bránila; vznikaly rozepře mezi oběma stavovskými reprezentacemi.

Na důsledky tohoto vývoje ukázal v několika studiích Josef Válka.²⁹ Hlavním pojítkem mezi Čechami a Moravou byla před husitskými válkami osobnost panovníka, případně lenní vztah mezi českým králem a moravským markrabětem. S úpadkem královské moci po husitských válkách byla tato integrační úloha českého krále oslabena. Byla zde samostatná stavovská reprezentace česká a samostatná reprezentace moravská. To vedlo k posilování zvláštního moravského vědomí. Tento proces se již v 16. století projevil mezi jiným i tím, že na Moravě vznikla vlastní historická tradice, odlišná od historické tradice české. Zůstaly zde ovšem některé spojující prvky: vedle osoby společného panovníka, vedle společného jazyka a společné literatury u česky mluvícího obyvatelstva a vedle společných náboženských problémů působila i skutečnost, že některé panské rody měly majetky v obou zemích – tak na přelomu 15. a 16. století byl výraznou integrující osobností pan Vilém z Pernštejna. Přetrvávalo zde určité „korunní“ vědomí, tedy vědomí příslušnosti k českému státu, ale zvláště pro značnou část šlechtické obce bylo na Moravě zemské stavovské vědomí významnější hodnotou.

Samostatné postavení české a moravské stavovské reprezentace mělo pak za následek rozdílné postoje při rozhodování o významných politických problémech. V sedmdesátých letech 15. století přijala moravská stavovská obec – včetně její utrakvistické části – celkem ochotně vládu uherského krále Matyáše Korvína, když se zavázal zachovávat moravská privilegia a nestavěl se proti náboženské svobodě. Rozdílný přístup k osobnosti Matyáše Korvína je – mimochodem – zřetelný v historické literatuře sepsané v Čechách a na Moravě až do dnešních dní. Na přelomu 15. a 16. století bylo mnohým příslušníkům moravské šlechty lhostejné, zda král Vladislav Jagellonský potvrdí moravská privilegia pod českou nebo uherskou pečeti. Roku 1526 prosazovali čeští stavové svobodnou volbu krále, moravské stavy přijaly Ferdinanda Habsburského za krále na základě jeho dědických nároků. Ještě výraznější – a také osudovější rozdíly v politice českých a moravských stavů se pak projeví v období 1526–1618. Roku 1547 se moravské stavy nezúčastnily nezdařeného pokusu části českých stavů o vzpouru proti Ferdinandovi I., roku 1608 se naopak české stavy nepřipojily k moravsko–uhersko–rakouské konfederaci, která svrhla Rudolfa II. a za svého panovníka uznala jeho bratra Matyáše. Moravské stavy oplatily českým stavům samostatný přístup v nejméně vhodnou dobu: roku 1618 zaujaly k českému povstání vyčkávací postoj, a to v době, kdy by okamžitá účast Moravy tomuto povstání přece jen dala větší naději na úspěch.

²⁹ J. V á l k a „Politická zvěř“ Viléma z Pernštejna (1521–1521), ČMM 90, 1971, s. 63–82; t ý ž, *Stavovství a krize českého státu ve druhé polovině 15. století*, Folia historica Bohemica 6, 1984, s. 65–98; t ý ž, *Morava a česká koruna na přelomu 15. a 16. století*, SPFFBU C 35, 1988, s. 143–155.

V Polsku a Uhrách tedy stavovské reprezentace působily jako prvek integrační, v českém státě jako prvek dezintegrační. Ani na tuto stránku působení stavovských reprezentací nelze zapomínat.³⁰

ENTWICKLUNG UND SYSTEM STÄNDISCHER REPRÄSENTATIONEN IN DEN BÖHMISCHEN LÄNDERN IM SPÄTMITTELALTER

Der Verfasser bemüht sich in aller Kürze die Entstehung, die Entwicklung und das System der ständischen Repräsentationen in Böhmen und Mähren darzustellen, und das alles im Vergleich mit der Lage in den Nachbarstaaten Polen, Ungarn und Österreich. Im 14. Jahrhundert gab es in Böhmen und Mähren Versammlungen, die in einigen Fällen den späteren Landtagen ähnlich waren, aber es handelte sich entweder um Versammlungen der mächtigsten Persönlichkeiten des Landes, die in völlig außerordentlichen Situationen wirkten (z.B. wenn im Staate kein allseitig anerkannter Herrscher regierte), oder um Versammlungen, die der König nach seinem Willen berief. Stabile ständische Repräsentationen entstanden in den böhmischen Ländern erst während der hussitischen Revolution (in Böhmen) oder nach ihrer Beendigung (in Mähren).

In den böhmischen Ländern setzte sich wie in den österreichischen Ländern das kuriale (französische) System der ständischen Repräsentationen durch, unterschiedlich zu Ungarn und Polen, wo die Landtage nicht in Kurien geteilt wurden. Diese Tatsache trug dazu bei, daß in Polen und Ungarn die Städte im politischen Leben viel geringere Rolle spielten als in den Ländern des böhmischen Staates und in Österreich. Es besteht noch ein prinzipieller Unterschied: während in Ungarn und Polen die Reichstage als staatsintegrierende Faktoren wirkten, kann man im böhmischen Staat die selbständige Landtage der einzelnen Länder als einen desintegrierenden Faktor bezeichnen.

³⁰ Na to upozornil naposled W. E b e r h a r d , *Der spätmittelalterliche Ständestaat als Modernisierungsprozeß*, in: Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas e.V., Berichte – Beiträge 1996, s. 76.

